

Реймон Будон

СОЦИОЛОГИЯТА КАТО НАУКА

София, 2012

Преводът е направен по изданието:
Raymond Boudon
LA SOCIOLOGIE COMME SCIENCE

Всички права запазени. Нито една част от това издание не може да бъде възпроизвеждана под каквато и да било форма без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Éditions La Découverte, Paris, 2010

© Борис Гюров, превод, 2012
© Издателство „Изток-Запад“, 2012

ISBN 978-619-152-054-1

РЕЙМОН БУДОН

СОЦИОЛОГИЯТА
като наука

Превод от френски
Борис Гюров

СЪДЪРЖАНИЕ

Идентичността на социологията.....9

Георги Фотев

Въведение

Социологията: наука или дисциплина? / 17

I

Годините на чиракуване / 23

Защо станах социолог?	23
Една идея за социология	28
<i>Теорията на средно равнище</i>	<i>30</i>
<i>Американска vs френска социология.....</i>	<i>30</i>
Първи стъпки	35
<i>Математика и социология.....</i>	<i>35</i>
<i>Структурализмът</i>	<i>40</i>
Пределът на човешкото познание	45

II

Неравенството на шансовете / 47

Методологическият индивидуализъм.....	47
<i>Възражения срещу</i>	
<i>методологическия индивидуализъм.....</i>	<i>52</i>
Защо неравенството на шансовете?.....	54
Причините за неравенството на обучителните шансове.....	57
<i>Факторите зад неравенството на шансовете.....</i>	<i>58</i>
Една интегративна теория	61

<i>Приемът на теорията</i>	62
<i>Неравенството на шансовете</i> <i>в дългосрочна перспектива</i>	65
Добрите политики	66

III

Вярванията в правилното / 73

Моите интелектуални мотивации.....	74
<i>Когнитивният релативизъм</i>	77
Преглед на темата	77
<i>Дуалистични теории</i>	78
<i>Утилитаристични теории</i>	81
<i>Релативистични теории</i>	83
<i>Натуралистични теории</i>	84
<i>Моята неудовлетвореност</i>	85
На какво ни учи когнитивната психология?.....	86
<i>Първи пример</i>	87
<i>Втори пример</i>	88
Уроците на социологията.....	90
<i>Рационалността на култа към разума</i>	91
<i>Рационалността на магическите вярвания</i>	93
Инфраиндивидуални обяснения на поведението.....	97

IV

Вярванията във вярното / 101

Преглед на темата	103
<i>Нормативният релативизъм</i>	103
<i>Отговорът на Кант</i>	105
<i>Функционалистският отговор</i>	106
Когнитивен произход на нормативните чувства	107
<i>Практическият разум според Адам Смит</i>	109
<i>Рационалността на принципите</i>	112
<i>Рационалността на програмите</i>	113
Отвъд социоцентризма.....	114
Рационализиране в действие	118
Теория на обикновената рационалност.....	126

V

Френската демокрация / 131

Френски специфики	132
<i>Безпристрастният зрител като еталон</i>	135
<i>Възражението на Шумпетер</i>	137
<i>Една актуална новина</i>	138
<i>Равенство vs справедливост</i>	139
<i>Митът за френския егалитаризъм</i>	140
Когато волята на всички не съвпада с общата воля	141
Тирания на мнозинството	
или на активните малцинства?.....	144
<i>Железният закон на олигархията</i>	145
Как да подобрим представителната демокрация?.....	149

Заклучение

Социологията като наука / 153

Бележка на преводача.....	157
Библиография	161

ИДЕНТИЧНОСТТА НА СОЦИОЛОГИЯТА

Реймон Будон е сред плеядата най-изтъкнати френски социолози през последните 50 години като Мишел Крозие, Ален Турен, Пиер Бурдийо, чиито имена са добре познати в днешната социологическа общност в България – и най-вече за френскоговорещи социолози у нас. През последните две десетилетия бяха преведени отделни представителни трудове на съвременната френска социология, както и на класиката, на първо място почти всички главни съчинения на Емил Дюркем. За съжаление основни съчинения на Реймон Будон все още не са преведени и настоящата негова най-нова книга (публикувана във Франция през 2010 г.) е първа, но да се надяваме, че ще бъде последвана от други произведения, които са интелектуален капитал на световната социология. Много е важно повече българи да говорят и четат на световните езици, но е не по-малко важно за националната ни наука и култура значими имена на чуждестранната социология да заговорят с произведенията си, публикувани на майчините им езици, на български език (в добри преводи), важен въпрос, който тук не мога да обсъждам.

Социологията като наука е интелектуална автобиография на Реймон Будон. Книгата е извънредно интересна и ценна по няколко причини. Социолог от висока класа представя развоя и изграждането на своя вътрешен свят, за който социолозите и всички, които се интересуват от социология, познаващи творчеството му, имат определена представа за идейните влияния, които е изпитал, за интелектуалния климат на времето и пр. Но без интелектуалната автобиография

няма как да знаем за мотивите, многозначителните ситуации, ценностите, които са го привличали и ръководили, шансове в научната кариера и т.н. Интелектуалната автобиография дава възможност да се вникне в основни страни на научното творчество от раждането на нова идея през нейната разработка и отстоявани в големия социологически форум, където има сблъсък на различни стилове на социологическо мислене, разбирания за социология и несъизмеримости на социологически парадигми. Реймон Будон е една от най-видните фигури на *методологическия индивидуализъм*, който е сред най-влиятелните парадигми в модерната социология. Социологията е полипарадигмална наука, въпрос, на който съм отделил централно внимание в мои главни трудове – и проблема за идентичността на нашата наука се поставя естествено на специално обсъждане. Идентичността на социологията има осева роля и значение в интелектуалната автобиография на Будон, което личи от заглавието на книгата: *Социологията като наука*. За хората, които имат странична и бегла представа за социологията заглавието е може би озадачаващо, защото им се струва тривиално или пък смятат за безвъпросно, че социологията е наука; нали не сме в края на XIX в., когато Дюркем в родината на социологията води епични интелектуални битки за легитимирането на новата наука и за нейното университетско институционализиране. В съвременната социология обаче има отново проблем. От интелектуалната автобиография на Будон се вижда, че социологията като наука е научната кауза през дългият му научен път.

В *Диалогична социология* съм отделил специално внимание на света на съвременната социология, който особено през втората половина на XX в. е станал извънредно обширен и многопланов. Социологията има всекидневно присъствие по едни или други начини в публичния форум на съвременното общество и по-специално в масовите печатни и електронни медии. От външни на социологията гледни точки, в т.ч. научни, но и от вътрешни критично настроени позиции се формират сравнително широко разпространени представи за социологията като есеистика, като за по-задълбочени жур-

налистически репортажи, какъвто израз цитира в книгата си и Будон. Обобщено казано, социологията се третира за занимание, което не е в руслото на науката. Будон обръща внимание на обобщаващата теза, според която социологията не се отнася нито към науката, нито към художествената литература, а нещо трето. За него е много обезпокояващо, че някои гласове изваждат социологията от ансамбъла на съвременните науки. Кръговете от социолози, които наистина правят научна социология са маргинализирани. В такава ситуация е изострена актуалността на въпроса за идентичността на социологията, тоест за статуса на социологията като наука.

Реймон Будон е роден на 27 януари 1934 г. в Париж. През 1954 г. постъпва в елитното френско учебно заведение „Екол нормал сьупериор“. В библиотеката на висшето училище открива книги на изтъкнатите американски социолози Пол Лазарсфелд и Робърт Мъртън, които му допадат много, тъй като от гимназиално време има подчертано влечение към математиката, хуманитарните науки и философията. Той избира социологията. През петдесетте години на миналия век френската социология е доминирана от Жорж Гурвич, но социологията на Гурвич не е така пленяваща за младежа, който е решил да става социолог. Будон цитира един популярен афоризъм, според който човек става психолог, когато има проблеми със себе си; социолог, когато има проблем с обществото и антрополог, когато има проблем с човешкия жребий. Будон решава да стане социолог, но не защото е имал проблем с обществото, както гласи афоризма. Занимават го големите проблеми на времето като двете тоталитарни системи, процесите в Европа и света, проявите на фанатизъм в обществени и политически кръгове, бруталното смазване на унгарското въстание от Съветската армия през 1956 г. и др. Ръководител на дипломната му работа е знаменития Реймон Арон, което е, разбира се, изключителен шанс за един млад човек. Арон издейства за Будон стипендия „Форд“ за Колумбийския университет в Ню Йорк, където са Пол Лазарсфелд и Робърт Мъртън. Преди това младия социолог е бил (1955–1956) във Фрайбург. Лазарсфелд е корифей в емпиричната социология, в разработката и приложението

на количествените (математически) методи в социологията. Лазарсфелд се отнася пренебрежително към теоретичната социология на Толкът Парсънс, чието влияние в университетските среди през 50-те и 60-те години е в своя апогей. Робърт Мъртън, колега и приятел на Лазарсфелд, е ключова фигура на функционалистката парадигма в социологията. Мъртън и Парсънс водят помежду си исторически остър теоретичен спор. Според Мъртън амбициите на Парсънс да изгражда обща социологическа теория са напразни и несъстоятелни. Робърт Мъртън смята, че са възможни и необходими социологическите теории със среден обseg или на средно равнище. Лазарсфелд е скептичен дори към теоретичната перспектива на Мъртън. Младият Будон взема уроци както от Лазарсфелд, така и от Мъртън. Неговата дисертация (1968) и първа книга е *Математическият анализ на социалните факти* (1971). В Колумбийския университет Реймон Будон натрупва ценни социологически знания и наблюдения върху изследователските практики в САЩ и формира своята социологическа перспектива, която – естествено – подлежи на по-нататъшно развитие. Връщайки се във Франция, със застъпничеството на Ален Турен Будон постъпва на работа в CNRS (Национален център за научни изследване), най-крупната научна организация във Франция. По препоръка на Реймон Арон той прави дисертация посветена на структурализма, който през 60-те години има мощно влияние във Франция, благодарение на първо място на Клод Леви-Строс и се превръща в мода в социалните и хуманитарните науки. Отношението на Будон към структурализма е критическо. През 1968 г. публикува *За какво служи понятието структура? Изследване върху значението на понятието структура в хуманитарните науки*.

Будон се оформя като отличителна фигура във френската социология. Отличителното е съчетаването на американската (частично, разбира се) и френската (частично, разбира се) социологически гледни точки и стилове на социологическо мислене; две традиции, които се чуждеят една друга по ред причини. Френската социология е в значителна степен повлияна от марксизма, в много случаи модернизирани, ревизионис-

тично преосмислен и преобразуван. Голяма част от френските социолози са интелектуалци с леви тежнения. Реймон Будон е дистанциран по отношение на подобни идеологически и политически ориентации. Той има остро критично отношение към постмодернизма и в редица свои основни трудове не пести остри и аргументирани атаки срещу постмодернизма, особено срещу прокламирания постмодернистки релативизъм и разрушаване на основни научни принципи. Интелектуалната автобиография на Будон ни представя драмата в развитието на социологията и отстояването на нейната идентичност като наука. Той няма колебания относно незаменимото място на социологията в ансамбъла на съвременните науки.

Творческото наследство на три големи имена на социологическата класика е за Реймон Будон извор на идеи, опори, мотиви, изследователски посоки. Това са Алексис дьо Токвил, Макс Вебер и Емил Дюркем. Будон прави нови прочити, които са ценни уроци за отношението към социологическата класика. Оригинален е неговия препрочит на Дюркем. Реймон Будон е едно от най-ярките имена на *методологическия индивидуализъм* в социологията и никак не е изненадващ подчертания афинитет към Макс Вебер, който се смята за родоначалник на методологическия индивидуализъм в социологията, но е интригуващо отношението към Дюркем, който е емблематично име за холизма в социологията.

Методологическият индивидуализъм приема за основополагащ принцип на социологическия анализ индивидуалното човешко действие като социално действие, а не просто като реактивно поведение в смисъла на разграничението, което прави Макс Вебер. Въпросът за базисната единица на социологическия анализ се поставя още от Огюст Конт, който смята, че такава единица е семейството. Методологическият холизъм приема за базисна единица социалното цяло. Реймон Будон представя в настоящата книга своите мотиви да избере като надеждната парадигма в съвременната социология, ако тя иска да се изгражда като наука, методологическия индивидуализъм и аргументира предимствата на този подход. Всеки социален феномен се разглежда от социологическа гледна

точка като следствие на индивидуални действия, които са каузално определени и мотивирани в рамките на даден контекст. Това, което се нарича социален контекст на индивидуалното действие се концептуализира по различни начини и, разбира се включва такива мощни и в сравнение с отделния човешки индивид масивни феномени като институции, организации и най-различни социални тела, културни модели и т.н. Будон смята за свой силен аргумент присъщото на човешките индивиди качество да действат съзнателно и рационално и във всеки случай тяхното действие да е мотивирано и въпрос на избор. Този аргумент е наистина силен, защото в противен случай човешките индивиди се превръщат в подвластни на едни или други външни за тях сили и би могло да се каже, че се третират като вещи, макар че не си спомням да съм срещал в съчиненията на Будон в такава светлина точно този термин, който е централен в ранните съчинения Дюркем, но там проблема е на първо място епистемологически. Между другото, когато става дума за методологическия индивидуализъм не е излишно да се обърне вниманието върху необходимото разграничение между индивидуализъм и егоизъм, тоест индивидуализъм не означава егоизъм, на което Будон също обръща специално внимание. Интерес представлява критическото преодоляване на утилитаризма. В свои основни съчинения Будон разработва темата за типовете рационалност и в тази връзка утилитаризма естествено е в полето на критически анализ. В *Социологията като наука* се осветява допълнително тази централна проблематика в творчеството на френския социолог. Будон прави един вид рекапитулация на своите постижения в полза на утвърждаването на социологическата наука.

Общественият живот на хората е изпъстрен с колективни, групови и масови социални действия и едва ли може да се намери човек, който да не е бил участник в подобни действия. Интересът на социологията към подобни феномени е напълно естествен и разбираем, неразбираемо би било те да са загърбвани. В перспективата на методологическия индивидуализъм Будон прави извода, че натрупването или комбинацията на индивидуални действия поражда емергентни, тоест внезапно

проявяващи се, нововъзникващи ефекти, които не са предполагани в намеренията на дейците. Такива изненадващи самите индивидуални дейци ефекти, което напомня за знаменитата теза на Хегел за „хитростта на историята“, не опровергава методологическия индивидуализъм, защото те са резултат на индивидуални действия, тоест базисната единица на социологическия анализ остава да е индивидуалното човешко действие.

Книгата на Реймон Будон *Социологията като наука* е синопсис от ключови тези, постижения, проблеми и перспективи в творчеството на едно от най-ярките имена на съвременната социология, но тя е нещо повече, защото хвърля предизвикателства към всички посветили се сериозно на една от най-трудните, интересни и важни науки. Никога по-рано обществата, силно развити или катастрофично изоставани, демократични или недемократични, благоденстващи или тънещи в мизерия, хранещи надежда от глобализацията или изпитващи страхове от този процес не са имали по-голяма нужда от социологията. Смя да твърдя, че в обозримо бъдеще потребността от научна социология ще бъде още по-остра и голяма. Винаги е имало много съблазни пред социологията да изостави първоначалния си проект (проекти) да се изгражда и развива като наука. Истинският път на социологията обаче е този на науката и не може да има никакви съмнения, че нейната идентичност е в нейната научност. Надявам се, настоящето издание на български език да предизвика дебати в нашата научна социологическа общност, която се нуждае от самочувствие след погрома, който ѝ беше нанесен така неочаквано и подло.

Март 2012 г., София
Георги Фотев

Ha Mark

Въведение

СОЦИОЛОГИЯТА: НАУКА ИЛИ ДИСЦИПЛИНА?

Според създателя на термина, Огюст Конт, социологията е призвана да се превърне в царица на науките и да е на върха на системата от науки. В рамките на неговата съвременност астрономията, физиката, химията, а впоследствие и биологията достигат – една подир друга – статут на науки. Голямата отсъстваща, е науката за социалните феномени. Концепцията на Конт за социологията е изоставена още в края на XIX в., но Емил Дюркейм и Макс Вебер – доминиращи по това време френската и немската социологична мисъл – запазват идеята, че социологията има за цел да обяснява социалните феномени чрез способности и процедури, общи за всички научни дисциплини и дялове на познанието. За тях ролята на социологията е да обяснява загадъчните социални феномени чрез методи, които не се различават от онези, до които прибегват химика и биолога. С едно-единствено изключение – експериментът. Ако имената на Вебер и Дюркейм доминират историята на социологията, както тези на Галилей, Нютон, Лавоазие, Клод Бернар, Мендел и Дарвин доминират физичните, химичните и биологичните науки, то това се дължи на факта, че в продължение на дълги години съществува широко съгласие с този начин на възприемане на социологията. Както природните науки не преповтарят и не остават втрещени в изследванията на своите основатели, така и социологията не черпи своята проблематика единствено от Вебер и Дюркейм. Но научният идеал, изпълнил техните творби, недвусмислено доминира социологията до началото на 60-те години на XX в.

От този момент нататък този идеал започна да бъде възприеман като задушаваш социологията в изключително тесен корсет. Основно под влиянието на постмодернизма, научният идеал на основателите беше обявен за илюзия. Това бе и моментът, в който социологията се превърна в *дисциплина*. Тя раждаше в голямата си част смислени и просвещаващи творби, но стана изключително хетероклитна, губейки постепенно своята идентичност. Волф Льопенис [1985] ясно диагностицира тази еволюция, отбелязвайки, че социологията не е нито наука, нито изкуство. А какво е тогава? Някои социологични творби са по-скоро есеистични; други напомнят задълбочени журналистически репортажи; намират се и такива, които могат да бъдат квалифицирани като социална терапевтика, а има, разбира се, и дълбоко научни произведения. Тази метаморфоза доведе до значителна изследователска дейност, която обаче породила и една сериозна фрагментация на социологията. Доведе и до трудности при изработване на учебните програми, до замъгляването на образа ѝ пред широката публика, както и до маргинализацията на социологията с научни амбиции. Последната винаги е съществувала и продължава да съществува. Тя е подпомагала и подпомага схващането на социалните феномени. Но точно тя загуби най-много от видимостта си и се отдалечи на сериозна дистанция от представите на широката публика за социология.

Еволюцията на социологията отразява до голяма степен общата тенденция на скептицизъм към науката, който се разви в последните десетилетия на ХХ в. Въпросният скептицизъм, до голяма степен, имаше пренебрежително влияние върху природните науки, защото те мъдро игнорираха релативистката визия за науката, предложена от *Новата социология на науката*.¹ Неоспоримият напредък на астрономията и

¹ От началото на 70-те години на миналия век, в рамките на ортодоксалната социология на науките (Мъртъновата традиция), се заражда мощно релативистко течение, което отказва да разглежда научното съдържание в класическата позитивистка призма, доминираща епистемологията по това време. Основният лейтмотив на *Новата социология на науката* е, че научното съдържание е из-

генетиката дискредитираха – и в крайна сметка дори направиха за смях – въпросната визия. Но нейното влияние в рамките на самата социология беше далеч от пренебрежително. Точно поради тази причина е важно да се припомним за съществуването на социологията със строго научна амбиция и да се подчертае, че тя обяснява социалните феномени точно в същия смисъл, в който биологията обяснява феномените, свързани с живота.

Защото научната социология съществува и аз съм я срещал. В личния ми опит; в рамките на трудовете на многобройни класически и модерни социолози; в изследванията на мои колеги, приятели и студенти. И аз ще избира точно този личен опит, за да се постарая да убедя читателя. В никакъв случай нямам за цел да се боря с плурализма на съвременната социология. Свидетелството, което ще представя на вашето внимание, има за цел да покаже съществуването на една социология, която си самоналага да следва процедурите на научната мисъл, която подпомага обясняването на социалните феномени, която като всяка наука – малко или много – променя нашата представа за света. Както дарвинизмът дълбоко промени концепцията ни за живота, така и научната социология промени представата ни за социалните феномени. Както основателите ѝ са предполагали, тя играе съществена роля в демократичния живот. Останалите форми на социологична продукция също имат своите функции, но тяхното влияние е осезаемо предимно в краткосрочна перспектива. Най-вече защото са центрирани върху актуалното.

Тази еволюция на социологията повдига някои фундаментални въпроси: по какво можем да разпознаем научния

цяло детерминирано от обществото и културата. Терминът „Нова социология на науката“ е създаден от канадския философ Марио Бунге, който проследява развитието на тези релативистки идеи от зараждането им в САЩ, предимно в творчеството на Томас Кун и Пол Фейерабенд. Бунге е изключително обстоен в критичния си анализ на трудовете на Фейерабенд. (Всички бележки под линия са на преводача.)

характер на социологичната творба? Наистина ли съществува социология, която следва процедурите на останалите науки? Вярно ли е, че подобни трудове дължат научната си солидност на факта, че се подчиняват на принципа на *методологическия индивидуализъм* (МИ) по моята специфична „домашна рецепта“¹?

Да се подходи към тези въпроси през призмата на интелектуалната автобиография ми позволява да избегна изискването за изчерпателност, което тегне над всеки имперсонален текст. Защото, разбира се, съществуват и други научни произведения освен тези, които съм срещал, други проблеми извън тези, които съм повдигнал и различни социални феномени от тези, от които съм се интересувал. Форматът на интелектуалната автобиография има предимството, че позволява на автора да се ограничи в рамките на личния си опит и преди всичко – чрез авторските колебания – да сложи на масата теоретичните и методологични проблеми – участ за всеки, който се блъска в собствените си заключения за социалните феномени. Той позволява още да се пресъздаде интелектуалния, социалния и политическия контекст, в който схващанията и вярванията на автора са били изковани. Свидетелството за историята и прежеждията на дадена дисциплина позволява да се осигури материал за бъдещите историци на науката.

Държа да уточня, че тази интелектуална автобиография допълва една статия, която ми бе поръчана от *Revue Française de science politique* [Будон, 1996] и един том с интервюта, видял бял свят по инициатива на Робер Льору [Будон и Льору, 2003]. Не съм водил записки никога през кариерата си и съм принуден да се доверя на паметта си, като се надявам да не ме подведе особено. Държа да подчертая, че изборът на подобен автобиографичен подход е единствената причина за многобройните самоцитирания в рамките на библиографията.

¹ Авторът има предвид специфичната социологична дефиниция на методологическия индивидуализъм, която е почти изцяло негова заслуга в рамките на съвременната социология.

Дължа специални благодарности на Патрис Дюран, който е истинският генератор на идеята за тази книга, както и на Паскал Комбмал, който успя да разсее първоначалните ми колебания по отношение на нея. И двамата, както и Робер Льору, ми предоставиха ценните си бележки върху ръкописа ми, който Анни Девинан се нагърби (за кой ли път) да шлифова. Изключително полезни ми бяха и разговорите с моята съпруга, с която обсъждахме, страница по страница, главите на тази книга.

I

ГОДИНИТЕ НА ЧИРАКУВАНЕ

Според афоризма човек става психолог, когато има проблеми със себе си; социолог, когато има проблем с обществото и антрополог, когато има проблем с човешкия жребий. Като всеки афоризъм, и този съдържа някаква истина. Факт е, че много социолози са мотивирани преди всичко от неприемането на обществените недъзи. Това обаче не е моят случай.

ЗАЩО СТАНАХ СОЦИОЛОГ?

Причините са няколко. Най-общо могат да се разделят на три категории: такива, свързани с благоприятни обстоятелства; интелектуални и политически причини. По време на гимназиалното ми образование си дадох сметка, че изпитвам истинско удоволствие от математиката и природните науки, но че съм силно привлечен, отвъд удоволствието, от хуманитарните науки и философията. Подготвих се за конкурса „Нормал Сюп“¹ и бях приет от втория път през 1954 г. Оставаше ми

¹ École Normale Supérieure (ENS) е едно от най-престижните френски „Големи училища“ (специализирани елитни висши училища извън класическата университетска система). Създадено непосредствено след Френската революция (1794), ЕНС е замислено като гарант за формирането на преподаватели, закърмени с независимо критично мислене в духа на секуларните ценности на Просвещението. Понастоящем ЕНС е елитна институция, която подготвя академичния и политически елит на Франция.

да си избира и специалност. Винаги съм имал дълбок интерес към философията и дори ми предстоеше тепърва да се възползвам от трудовете на Монтен, Декарт, Паскал, Русо, Кант, Попър, Ролс, както и редица други светили на дисциплината. Но работите на Пол Лазарсфелд [1959, 1993] и на Робърт Мъртън [1965, 1996], които открих, опустошавайки библиотеката на ЕНС, ме убедиха, че социологията има преимущество да налага на теоретичната рефлексия систематичното наблюдение, като едновременно с това до голяма степен се занимава със същите проблеми, с които ме бе грабнала философията – причините за колективните вярвания или връзката между индивидуална автономия и социални принуди.

Психологията не ме привличаше по подобен начин, защото любопитството ми беше много по-изострено по отношение на колективните феномени. Историк не можеш да стана, защото паметта ми не е много добра. Винаги съм избягвал да разказвам забавни истории публично, опасявайки се, че бих могъл да забравя развързката им. Още повече че по време на моето детство възприемах историята като нещо зловещо. Както разбрах години по-късно, една от основните причини Малиновски да стане социолог е, че не е могъл да понесе трагедиите, стоварили се над родната му Полша. Затова се вкопчил в дисциплината, която обяснява събитията, чрез изваждането им едно от друго като матрьошки, и се захванал със следния проект – да анализира институциите, характерни за отделните общества, като системи, които са съставени от повече или по-малко взаимосвързани елементи. Така той се превърна в светило, заедно с Радклиф-Браун, на импозантно звучащия структуро-функционализъм. Икономиката ме привличаше с това, че притежаваше повече научна строгост от останалите социални науки. Но това, с което социологията окончателно ме съблазни, бе по-широката гама феномени, с които можеш да се захвана. Поне на теория. Защото френската социология през 50-те години на миналия век беше ясно доминирана от фигурата на Жорж Гурвич. През 1954 г. той еднолично ръководеше в „Сорбоната“ единствената катедра по социология, беше шеф на единственото издателство, както и на единстве-

ното реномирано списание по социология. Студентът в „Сорбоната“ какъвто бях и аз, не можеше да избяга от Каудинийските му проходи¹. Той беше решил, че *социалната реалност* се състои от няколко основни *площадки на различни нива*, чийто брой често увеличаваше през летните ваканции, за ужас на студентите от поправителната есенна сесия. Изобщо не разбирах с какво неговият концептуален арсенал помага в обясняването на социалните феномени.

Сред политическите ми мотивации ще се спра на моето удивление пред социалните прояви на фанатизъм. Бях силно заинтригуван от епизодите на истерия, които последваха смъртта на Сталин през 1953 г., от нетолерантността на френската комунистическа преса през 50-те и от притегателната сила, която френската комунистическа партия упражняваше върху мнозина брилянтни интелектуалци, дори и след нахлуването на руските танкове в Будапеща през 1956 г. Съпругата ми, която е родена и прекарала детството си в Тюринген², и чието семейство бяга в Бавария пред настъпващите съветски войски, често ме е захранвала със спомени и свидетелства за условията на живот в двата големи тоталитарни режима, които оставиха ярък отпечатък върху ХХ в.

Задълбочавайки интереса си към творбите на Лазарсфелд и Мъртън, постепенно добих идеята, че те въплътяваха концепцията за социологията, към която се стремях. Поставяха си за цел слабо изучени, но ясно дефинирани социални феномени и се стараеха да разбулят мистериите им. Така, мислех си аз, процедурат всички науки. Реймон Арон ръководеше дипломната ми работа през учебната 1955–1956 г. Силно ми допадна и неговата лекция върху Монтеско от 58-ма. След като отбих двугодишната си военна служба във военноморския

¹ В битката при Каудинийските проходи през 321 г. пр. Хр., римляните са победени от самнитите по време на Втората самнитска война. Битката става нарицателно за невъзможен за преодоляване капан. Каудинийските проходи представляват постоянно стесняващо се планинско дефиле, в което самнитите подмамват римската армия.

² Провинция в Централна Германия.

флот, Арон успя да ми издейства стипендия „Форд“, която ми позволи да замина в Колумбийския университет в Ню Йорк, където преподаваха Лазарсфелд и Мъртън. Симбиозата между методологическата насоченост на единия и теоретичната проникателност на другия ме вдъхнови. В „Колумбия“ открих едно друго лице на социологията, както и на университета като цяло – охолството там силно контрастираше с немотията на френските университети. Вече бях развил чувствителност за разликите между немското и френското общество по време на престоя ми във Фрайбург през 1955–1956 г. и естествено бях заинтригуван и от тези, между френския и американския социум. Вдъхновен, се зарових усърдно в *Демокрацията в Америка* на Алексис дьо Токвил. Уви преждевременно! Колко по-късно се почувствах истински готов да пиша за този труд [Будон, 2005; Търнър, 2009].

Докато бях в „Колумбия“, Мъртън се беше вгълбил върху причините за съществуването на *машината* на Демократическата партия в САЩ. Как се беше случило така, че партията бе генерирала една тайна институция, чрез която осигуряваше разнообразни услуги на гласоподаватели в нужда? Защо тази институция беше тема табу, след като съществуването ѝ бе публична тайна? Отговор: демократите бяха разбрали, че могат да извлекат електорални ползи от подобна практика, още повече, че по това време в страната не съществуваха системи за социално подпомагане и защита, сравними с действащите в Европа. А тази институция трябваше да остане невидима, защото бе в пряко противоречие със свещения принцип на всяка демокрация, който забранява купуването на вота на гласоподавателя. Чрез своя анализ на *машината на демократите* Мъртън въведе понятието *латентна функция*. Бях силно впечатлен, също така, от концепцията за *самореализиращо се пророчество*, която беше изградил в анализа си на кризата от 1929 г. Тя разкриваше, че ако достатъчно вложители вярват, че банките ще фалират и от съображения за сигурност изтеглят спестяванията си, развързката е масов фалит на банки, който по никакъв начин не е бил неизбежен.

Що се отнася до Лазарсфелд, бях привлечен от работата му върху оценката на реалното влияние на медиите и върху неговата емпирична теория на социалното действие. Противно на общоприетата идея той доказва, че медийното влияние в никакъв случай не е механично. Индивидът възприема медийните послания, например рекламните, като заслужаващи внимание единствено, ако стоките или услугите, които хвалят, са в периметъра на неговия интерес. Ако случаят е такъв, той се опитва да тества достоверността на посланието като търси леснодостъпни и преди всичко достоверни източници. Ако една реклама превъзнася дадена марка кафе и аз съм любител на кафето, и знам, че мой приятел е изключителен познавач на тази напитка, преди да взема решение ще се опитам да разбера, дали познава въпросната марка, и ако да, какво мисли за нея. Колкото и прозаичен да е този пример, той позволява да се разберат феномените на предаване на информация от уста на уста, което в дадени случаи може да спечели одобрението на масите за филм или книга, които са били разкъсани или просто игнорирани от критиците. Или, че сондажите често разкриват разрыва между общественото мнение и трактовката на събитията от медиите. Или също така, че иновациите и нововъведенията имат тенденцията често да се развиват във времето под формата на крива с графичното изражение на едно издължено „S“, защото, на първо време, онези, които се чудят дали трябва да се възприеме дадена новост, имат рядко възможността да контактуват с вече убедени адепти на идеята (конвертирани). Впоследствие движението на кривата се ускорява, защото става все по-лесно за един неопит (новопokrъстен) да срещне вече конвертиран в ползата от иновацията. След това, в средата на процеса, динамиката на кривата се забавя прогресивно, просто защото има все по-малко и по-малко потенциални нови адепти. Математическата форма, която следва процеса на разпространение на иновациите, силно напомня тази, която е характерна за епидемиите. Тя се дължи на семплия факт, че всеки от засегнатите от нововъдението се държи благоразумно и предпазливо.

Преди всичко, тези изследвания разклатиха общоприетата представа, според която масата от индивиди е манипули-

руема безгранично. А техните заключения изглеждат позабравени и negliжирани в това първо десетилетие на ХХІ в. Умелите лъжи, които ловки политици изсипват с увереност пред телевизионните камери, издават наивната им вяра в мощта на масовите комуникации.

ЕДНА ИДЕЯ ЗА СОЦИОЛОГИЯ

Изследванията на социолозите от „Колумбия“ ме съблазниха с това, че създаваха знания. Те ярко осветляваха важни теми, като влиянието на медиите върху общественото мнение или „подземята“ на демокрацията. Тяхната ефикасност се дължеше на факта, че се занимаваха с ясно очертани и конкретни проблеми. Така Мартин Липсет [1973], който беше последовател на Лазарсфелд и Мъртън, обясни защо Канада има много по-малко полицаи на глава от населението, но и много по-ниско ниво на престъпност от САЩ. Редът там е спуснат отгоре от Британската корона, докато в американското общество е кристализирал отдолу. Като всяко научно изследване и тези, произлизащи от „Колумбия“, успяваха да се докоснат до универсалното чрез своеобразното. Те демонстрираха, че човешкото същество не е така податливо на манипулация, както често се смята. Че понякога като Мефистофел, желяеки зло, прави добро.. или обратното.

В началото имах доста бегла представа за причините, поради които социологията от „Колумбия“ бе успяла така внезапно да сложи край на колебанията ми относно бъдещата ми ориентация. Предпоставките за ефикасността на този тип социология също се избистриха за мен изключително постепенно. Тази ефикасност произтича от разглеждането на социалните феномени като следствия на разбираеми индивидуални поведения, чиито поводи социологията от „Колумбия“ вижда в „основателните“ причини (субективно смислени) за индивида, които го карат да следва дадена линия на поведение. Без дори да си давам ясна сметка, бях разкрил в тези изследвания съществуването на *парадигма*, или с други думи – съвкупност

от принципи, чиято плодотворност беше изключително притегателна за мен. Двата „съучастници“ от Колумбийския университет също до голяма степен си даваха сметка, че научните им разработки са обединени от обща парадигма. Те иронизираха мащабните статистически стандартизирани анализи, на които университета в Мичиган подлагаше грандиозните си количествени анкети, а също така и амбициозните концептуални конструкции, характерни за творчеството на Толкът Парсънс в зенита на неговото влияние. Лазарсфелд беше дори донякъде несправедлив в иронията, която демонстрираше спрямо него: „Когато ми се налага да чета Парсънс – заявяваше той – се обръщам към Мъртън, за да ми превежда.“

Лазарсфелд и Мъртън с охота определяха като модел за работата си анкетата от 1938 г., която трима техни колеги бяха осъществили по повод радиопредаването, в което Орсън Уелс беше обявил нашествието на марсианците. Някои от радиослушателите се бяха хванали, а други не. Анкетата беше показала, че лековерието е толкова по-силно, колкото е по-ниско образователното ниво на слушателите. Самата констатация не е толкова изненадваща, но все пак тя е ясна илюстрация за влиянието на образованието върху формирането на критичен поглед. Но най-интересното беше друго – многобройни слушатели с изключително скромно образователно ниво не бяха повярвали. Анализът беше показал, че сред тях най-често преобладаваха автомобилни монтьори, водопроводчици и най-общо казано – индивиди, извършващи ръчен труд, който изисква обаче и способност за диагностициране на проблем на базата на частични индикации и симптоми: например да се определят причините за автомобилна повреда или за лошото функциониране на дадена водопроводна система. Тази констатация на изследването спомогна до голяма степен да се превъзмогнат и дори елиминират опростените виждания върху лековерието. Резултатите показваха, че то не е причинено от идиосинкретичните характеристики на личността, а от естеството на професионалните и училищни обучения, следвани от индивидите. Анкетата илюстрираше и още нещо – ползата да се запитаме за причините, поради които дадени

индивиди „избягват“ от корелацията (в конкретния случай ниско образованите анкетиранци, които не бяха повярвали на радиоанонса).

ТЕОРИЯТА НА СРЕДНО РАВНИЩЕ

Мъртън се беше опитал да идентифицира парадигмата, на която бе посветил изследванията си с помощта на понятието „middle range theory“ (теория на средно равнище). „За нещастие, никой и идея си няма какво значи този израз“, иронично подмяташе Лазарсфелд. Останах истински доволен да констатирам, че внушителния *Festschrift*¹ [Черкауи & Хамитън, 2009], който моите приятели ми подариха по повод 75-тата ми годишнина, съдържаше една изключително добра публикация, която демонстрира, че в дълбочина няма съществено разлика между middle range theory и методологическия индивидуализъм (МИ) в не-утилитаристичния смисъл, който по-късно (след Мъртън) аз щях да възприема [Поусън, 2009].

Ревностно пазя многото екземпляри от различните статии, гарнирани с топли посвещения, които Мъртън ми изпращаше до смъртта си през 2003 г. Както един от авторите (представители на двайсетина различни страни) на четиритомния *Festschrift* отбеляза, те представляваха едно международно интелектуално семейство.

АМЕРИКАНСКА VS ФРЕНСКА СОЦИОЛОГИЯ

Американска ли беше парадигмата, която изтъкаваше изследванията на „Колумбия“? Анри Мендрас винаги се е занасял доброжелателно с почитта ми към американската социология. Реймон Арон от своя страна заявяваше, че аз пред-

¹ В академичните среди *Festschrift* (понятието е от немски произход) е термин, чрез който се обозначава публикуването на текстове, посветени на уважаван член на академичната общност от неговите най-близки колеги, интелектуални съмишленици, последователи и докторанти.

ставявам малко островче американска социология на френска територия. И двамата грешаха, защото доста френски изследователи, по-възрастни от мен с около десетина години (твърде млади, за да са добили истинска видимост), практикуваха същата социология като в „Колумбия“, като се започне от самия Мендрас [1967].

Точно той реализира онова вече класическо изследване, в което показва как въвеждането на хибридна царица във Франция провокира серия от промени (каскадни промени), и в крайна сметка, една истински дълбока трансформация на френското селско стопанство. Новият сорт можеше да расте навсякъде и не беше адаптиран, както класическата царица, единствено към климата на югозападна Франция. Понеже хибридна царица беше стерилна, семената трябваше да се купуват. Изискваше се употребата на торове и инсектициди, както и механизация за тяхната употреба. С други думи, се изискваха сериозни инвестиции, които не можеха да бъдат рентабилни – освен върху по-големи площи. Това предизвика окупацията на парцелите и имаше за последица задлъжняването на производителите. Изведнъж, без да са го искали, те се оказаха по брутален начин въввлечени в света на банковите кредити и Европейските регулации. Това прекрасно изследване показва мощните макроскопични ефекти на рационалната реакция на селскостопанските производители към нововъведението, което представляваше хибридна царица. Изследването на Мендрас е донякъде вдъхновено от Уесли Уайт [1962], който в една забележителна книга демонстрира как някои специфични иновации, като юздечката¹ или металния палешник² на ралото са предизвикали подобни впечатляващи каскадни промени, оставили ясен отпечатък върху политиката, правото и икономиката – и донякъде обясняващи специфичния поток на Европейската история.

¹ Металната част на юздата, която се поставя в устата на коня.

² Заострената стоманена част на плуга или ралото, която прониква дълбоко в земята.